

Регіональні особливості становлення народно-демократичної опозиції на зламі 80–90-х років ХХ століття

Тиский М. Г.©

*Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

У статті досліджуються передумови зародження, регіональні особливості становлення, методи і напрями діяльності народно-демократичної опозиції на Волині в означений період.

Актуальність запропонованого дослідження обумовлена тим, що формування опозиційних структур у регіонах України на зламі 80–90-х років проходили в контексті загальноукраїнського процесу. Однак цей процес відбувався в рамках деяких регіональних особливостей, які формувалися під впливом географічних, економічних, історичних та політичних факторів. Така регіональна самобутність, що складалася протягом тривалого часу, й донині є досить виразною.

На початку ХХ століття західноукраїнське суспільство було неоднорідним, різнилося рівнем національної свідомості, культурним розвитком та релігією. Так, галичани, проживаючи під владою конституційної Австро-Угорської монархії, вже на той час набули певного політичного досвіду. Водночас рівень політичної культури українців, що проживали на Волині, яка довгий час перебувала під владою царської Росії, був значно нижчим. Лише у 20–30-х роках ХХ століття під час польської окупації в краї почали поступово формуватися опозиційні громадянсько-політичні структури.

Передумовами зародження народно-демократичної опозиції на Волині у другій половині 80-х років ХХ століття стали спадкоємність мети національно-визвольних змагань українського народу та лібералізація суспільно-політичного життя. Становлення опозиційного руху відбувалося на уже досить підготовленому ґрунті завдяки діяльності в краї опозиційних структур у міжвоєнний період, дисидентського і правозахисного руху 60–80-х років.

Мета нашого дослідження полягає в об'єктивній оцінці становлення народно-демократичної опозиції та її впливу на розвиток суспільно-політичних процесів на Волині. На основі архівних та інших документів і матеріалів з'ясувати передумови зародження, регіональні особливості становлення, методи та напрями їхньої діяльності.

Проблематика становлення політичної опозиції другої половини 80–90-х років ХХ століття добре розроблена і висвітлена у публікаціях Данилюка Ю., Бажана О. [1], Гараня О. [2; 3], Камінського А. [4], Гончарука Г. [5], Русначенка А. [6], Ковтуна В. [7], Бойка О. [8] та ін.

Більшість цих праць становить значний науковий доробок у питанні вивчення різних аспектів діяльності політичної опозиції в Україні. Проте динаміка політичного процесу зумовлює потребу подальшого дослідження інституту політичної опозиції і на регіональному рівні.

Вагомий досвід політичної самоорганізації українці Волині набули у міжвоєнний період польської окупації. Тоді на рубежі 20–30-х років у краї сформувалися повноцінні структури політичної опозиції. Оскільки польські власті проводили антиукраїнську політику примусової асиміляції, більшість українських партій і громадсько-політичних організацій зайняли антипольську позицію. Як зазначає Т. Гунчак, «період до 1925 року – це час шукання доріг українськими партіями» [9, с.207].

Значна частина політичних партій, що діяли на Волині у міжвоєнний період, намагалися ціною лояльності домогтися від уряду Польщі поступок для українців, інші ж пішли в підпілля.

Український політичний рух у цей період характеризується трьома позиціями: пропольська орієнтація, прорадянська та самостійницька. За характером діяльності найвпливовішими революційними партіями, що відстоювали ідею незалежності України, були Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська військова організація (УВО). Відверто прорадянські позиції займали Комуністична партія західної України (КПЗУ) та Українське селянсько-робітничє об'єднання «Сельроб». Центристські позиції відстоювали Українська народна партія (УНП), Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) та Волинське українське об'єднання (УВО) [10, с.159].

Членами УВО були колишні прибічники С. Петлюри, яким набридли безперервні польсько-українські сугички і для яких «на далеких обр'ях прометеїзму з'явилися зариси незалежної України» [11, с.21].

Важлива роль у розбудові громадянського суспільства на Волині належала товариству «Просвіта». Опікою цього товариства були охоплені українські школи та гімназії, мережа кооперативів та ощадних позичкових кас. «Просвіта» у співпраці з Волинським українським об'єднанням сприяли українізації Православної церкви. Завдяки їхнім зусиллям на Волині до 1935 року було українізовано 108 із 680 православних парафій [11, с.140]. Проте «рух за українізацію православної церкви наштовхнувся на опір значної частини зрусифікованого православного кліру і на протидію ... польської влади, котра прагнула окатоличити українське населення» [11, с.142].

Після приходу в 1939 році радянської влади всі політичні структури були розпущені, значна частина членів цих організацій репресована, інші пішли в підпілля для продовження збройної боротьби.

Хрущовська «відлига» і пов'язана з нею відносна лібералізація суспільно-політичного життя сприяла появі дисидентського руху [12, с.254]. На Волині цей рух інтелектуального дисидентства очолили викладачі Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки В. Мороз та Д. Іващенко [13].

Після проголошення М. Горбачовим курсу на перебудову в Україні з'являються перші неформальні групи, об'єднання та громадсько-політичні організації. У другій половині 1988 року діяльність частини неформальних громадських організацій виходить уже за межі просвітницької діяльності й набуває суто політичного характеру.

У контексті цього всеукраїнського політичного процесу в жовтні 1988 року на Волині розпочала свою діяльність обласна організація Української Гельсінської спілки (УГС), до якої увійшли колишні політв'язні – члени ОУН та УПА [14, арк. 5–8].

У квітні 1989 року в області розпочало свою діяльність Волинське товариство Лева, членами якого стали творча інтелігенція, викладачі вищих навчальних закладів, учителі [15, 24].

Формування осередків прихильників народного руху України за перебудову розпочалося одразу після опублікування в «Літературній Україні» проекту Програми Руху. Так, у м. Ковелі такий осередок виник 22 лютого 1999 року, його очолив член УГС, син колишнього члена ОУН [16, арк. 14]. У шахтарському Нововолинську протягом місяця сформувалася потужна, чисельністю понад півтисячі осіб, неформальна організація на підтримку Народного руху України [7, с. 92]. У Володимир-Волинському і Горохівському районах осередки НРУ й УГС формувалися одночасно за безпосередньої участі колишніх політв'язнів – членів ОУН та УПА [17, арк. 6–8].

В обласному центрі – м. Луцьку – перші осередки НРУ за перебудову утворилися на державному підшипниковому й електроапаратному заводах та Волинському художньому фонді [15, с. 70].

Слід відзначити, що формування перших громадсько-політичних організацій на Волині відбувалося стихійно, за широкої підтримки національною інтелігенцією ідеї незалежності України.

Поява перших опозиційних громадсько-політичних структур сприймалася місцевою владою досить вороже. Так, у матеріалах засідань бюро Волинського обкому Компартії України зазначалося: «На соціально-економічних труднощах в останній час спекулюють різні демагоги, екстремісти і націоналістично налаштовані особи з неформальних об'єднань. На цій платформі практично об'єдналися прихильники Народного руху України за перебудову, так званої Української Гельсінської спілки і Товариства Лева» [18, арк. 6–7].

6 березня 1989 року в м. Луцьку відбулася установча конференція обласної організації Товариства української мови імені Тараса Шевченка. Установча ж конференція обласної організації добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал» відбулася 23 березня [19].

Попри всі намагання певної частини інтелігенції, яка завжди чинила опір тоталітарному режиму, всі ключові посади в керівництві цих обласних товариств зайняли висуванці Волинського обкому партії.

19 серпня 1989 року в м. Луцьку відбулася установча конференція регіональної організації Народного руху України за

перебудову [15, с. 35]. Щоб заявити про себе в містах та великих населених пунктах Волинської області влітку та восени того ж року НРУ та УГС провели масові мітинги та маніфестації.

У грудні 1989 року в області почала свою діяльність Спілка незалежної української молоді (СНУМ) [15, с. 67]. Восени цього ж року на Волині було налагоджено випуск періодичних видань, зокрема газети регіональної організації НРУ «Народна справа» СНУМ – «Сокіл», обласної організації УГС – «Вільна думка», Горохівських районних організацій УГС і НРУ «Вітер надії» та Ковельської районної організації НРУ «Доля».

Важливим каналом поширення знань про діяльність опозиційних структур в області були самодіяльний хор «Посвіт», який безкоштовно давав концерти української патріотичної пісні, та Народний університет, що розпочав свою роботу на початку 1990 року [15, с. 51].

Досить успішними для опозиції стали перші демократичні вибори, що відбулися 4 березня 1990 року. Тоді об'єднана опозиція краю здобула сім із дев'яти місць у Верховній Раді УРСР. Загалом за кандидатів від народно-демократичної опозиції віддали свої голоси 45,6 % виборців краю [19]. Успішними для опозиції були також вибори до Волинської обласної та міських рад народних депутатів. Перший секретар Волинського обкому партії, оцінюючи результати цих виборів, відзначив, що «ми програли чимало мандатів через недооцінку спільних дій Руху та УГС» [20, арк. 49].

Процес становлення народно-демократичної опозиції відбувався у складних умовах боротьби з тоталітарним режимом. Проте, здобувши відносну перемогу на перших демократичних виборах, опозиція як форма суспільного протесту трансформувалася в опозицію як політичний інститут.

Перші дні сесійних засідань Волинської обласної, районних та міських рад народних депутатів проходили досить бурхливо і часто нагадували рухівські мітинги. Однак згодом у Луцькій міській раді було сформовано опозиційну депутатську фракцію «Ініціатива». Депутати обласної ради від Народного руху також сформували опозиційну фракцію під назвою «Демократичний блок» [15, с. 107]. Такі ж фракції розпочали діяльність у більшості міських та районних радах області.

Політична ситуація, що склалася після березневих виборів, сприяла появі суто українських політичних партій. Так, після установчого з'їзду Української республіканської партії (УРП) 19 травня 1990 року в Луцьку відбулася установча конференція обласної організації цієї партії. Членами міських та районних осередків УРП стали члени УГС та їхні прихильники з Народного руху [21]. Восени в краї розпочала діяльність обласна організація Демократичної партії України (ДемПУ), яка також сформувала свою організаційну структуру з місцевих осередків Народного руху України [19].

Навесні 1991 року в Україні досить потужно заявив про себе робітничий рух. У березні–квітні на Волині проходили масові страйки, мітинги та пікети. 23 квітня свою солідарність із шахтарями засвідчила студентська молодь краю [22].

Висновки

Становлення народно-демократичної опозиції в краї проходила за класичною формою розвитку. На початковому етапі утворювалися неформальні громадські структури, які влітку 1989 року утворили регіональне громадсько-політичне об'єднання, метою якого стала боротьба за незалежність України.

Формування місцевих осередків народно-демократичної опозиції значною мірою залежало від демократичних традицій і мало свої регіональні особливості. Перші осередки опозиційних структур виникали на великих промислових підприємствах Луцька, Ковеля, Нововолинська та Володимира-Волинського. Найактивнішу участь у формуванні опозиційних структур брали національна інтелігенція, ветерани ОУН і УПА, політв'язні, колишні члени політичних партій міжвоєнного періоду.

Пропагандистська, культурно-освітня діяльність народно-демократичної опозиції сприяла забезпеченню єдності поглядів та переконань. Поширення знань відбувалося шляхом розповсюдження на мітингах неформальних періодичних видань, а також діяльності народного університету та художньої самодіяльності.

Здобувши на перших демократичних виборах відносну перевагу, опозиція сформувала свої фракції в обласній, міських та

районних радах, що дало їй можливість трансформуватися в опозицію як політичний інститут.

Народно-демократична опозиція здобула широке визнання в краї передусім завдяки своїй послідовній боротьбі за демократизацію усіх сфер громадсько-політичного життя. Вона у своїй діяльності поглиблювала національну свідомість, формувала національну еліту та сприяла зародженню парламентаризму.

Література:

1. Данилюк Ю., Бажан О. Український національний рух. Основні тенденції і етапи розвитку (кінець 50-х – 80-ті рр.). – К.: Рідний край, 2000. – 232 с.
2. Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності. – К.: Либідь, 1992. – 135 с.
3. Гарань О. Убити дракона: З історії Руху та нових партій України. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
4. Камінський А. На перехідному етапі. «гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. – Мюнхен, 1990. – 623 с.
5. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. – О.: Астропринт, 1997. – 378 с.
6. Русниченко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 50-х – початок 1990-х років. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
7. Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К.: Факт, 1999. – 407 с.
8. Бойко О. Політичне протистояння офіційної влади та опозиції в Україні: Основні прояви, характерні риси та особливості (літо 1989 р. – лютий 1990 р.) // Людина і політика. – 2003. – № 2. – С. 48–62; № 3. – С. 35–47.
9. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
10. Філіпович М. Луцька «Просвіта» 1918–1935 рр. – Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 240 с.
11. Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське українське об'єднання. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.

12. Обушний М. Дисидентський рух 60–80-х рр. ХХ ст. – вияв невдоволення обмеженням суверенітетом // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2004. – Вип. 26. – С. 253–268.
13. Ковальчук Л. Нас було семеро: Спогади // Волинь. – 1998. – 21 верес. – С. 3.
14. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф. 3500, оп. 1, спр. 6, арк. 5–8.
15. Тиский М. Весна тривоги і надій. – Луцьк: Волин обл. друк., 1999. – 166 с.
16. ДАВО. – Ф. 3500, оп. 1, спр. 3, арк. 79.
17. Архів Володимир-Волинського міськвиконкому. – Ф. 31, оп. 1, спр. 2, арк. 49.
18. ДАВО. – Ф. П-1, оп. 17, спр. 975, арк. 119.
19. Радянська Волинь. – 1990. – 17 жовтн.
20. ДАВО. – Ф. 6, оп. 34, спр. 1, арк. 98.
21. Волинський вісник. – 1990. – 24 трав.
22. Народна трибуна. – 1991. – 28 квіт.